

מבחר טקסטים מרקסיסטים
בעריכת חברי ברית הנוער הקומוניסטי הישראלי 2002-2000
בתוספת מבואות, הערות ונספחים

ו. א. לנין

על יחסה של מפלגת הפועלים לדת

נאומו של סורקוב, ציר הדומה הממלכתית בשעת הדיון על תקציב הסינוד, והוויכוחים בתוך סיעת-הדומה שלנו בשעת הדיון על תכנית הנאום הזה, שאנו מביאים אותם להלן, העלו שאלה בוערת וחשובה עד מאוד והיא דווקא שאלה שהזמן גרמה. ההתעניינות בכל דבר הקשור בדת הקיפה עכשיו בלי ספק חוגים רחבים של "החברה" וחדרה לתוך שדרות האינטליגנציה הקרובה לתנועת הפועלים, וכן גם לתוך חוגים מסוימים של הפועלים. הסוציאל-דמוקרטיה מחויבת בהחלט לקום ולהביע את יחסה אל הדת.

הסוציאל-דמוקרטיה בונה את כל השקפת עולמה על יסוד הסוציאליזם המדעי, כלומר, על המרכסיזם. היסוד הפילוסופי של המרכסיזם, כפי שהכריזו לא אחת גם מרכס וגם אנגלס, הוא המטריאליזם הדיאלקטי, שקלט בשלמות את המסורות ההיסטוריות של המטריאליזם מן המאה ה-18 בצרפת ושל המטריאליזם של פוירבך (המחצית הראשונה של המאה ה-19) בגרמניה, - מטריאליזם אתיאיסטי בהחלט, חדור איבה מוחלטת כלפי כל דת. נזכיר, כי כל "אנטי-דיהרינג" של אנגלס, שמרכס קרא אותו בכתב-היד, מוקיע את המטריאליסט והאתאיסט דיהרינג על אי העקביות של המטריאליזם שלו, על השאירו פינות-מקלט לדת ולפילוסופיה הדתית. נזכיר, כי אנגלס בחיבורו על לודוויג פוירבך מוכיח אותו על שהוא נלחם בדת לא לשם חיסולה, אלא לשם חידושה, לשם המצאת דת חדשה, "נשגבה" וכד'. הדת היא אופיום לעם, - אמרה זו של מרכס היא אבן-הפינה של כל השקפת העולם של מרכס בשאלת הדת. כל הדתות והכנסיות שבימינו, כל הארגונים הדתיים למיניהם נידונים תמיד על-ידי המרכסיזם ככלי-שרת ביד הריאקציה הבורגנית, המשמשים להגנת הניצול ולטמטומו של מעמד הפועלים.

ואף על-פי-כן גינה אנגלס לא אחת את ניסיונותיהם של אנשים, שביקשו להיות "שמאליים" יותר או "מהפכניים" יותר מן הסוציאל-דמוקרטיה, ולהכניס לתוך התוכנית של מפלגת הפועלים הודאה מפורשת באתיאיזם במובן הכרזת מלחמה נגד הדת. בשנת 1874, בדבר אנגלס על המניפסט המפורסם של פליטי הקומונה, הבלנקיסטים, שהתגוררו כמהגרים בלונדון, רואה הוא כשטות את הכרזת-המלחמה הרעשנית שלהם נגד הדת, והוא קובע שהכרזת-מלחמה כזאת היא האמצעי הטוב ביותר לעורר את העניין כלפי הדת ולהכביד על גוויעת הדת למעשה. אנגלס מקטרג על הבלנקיסטים על שאינם יכולים להבין, כי רק המלחמה המעמדית של המוני הפועלים, המושכת באופן מקיף את שכבות הפרולטריון הרחבות ביותר לתוך *חיי-פעולה* חברתיים מהפכניים מתוך הכרה, מסוגלת לשחרר למעשה את ההמונים המדוכאים מעול הדת, בעוד שההכרזה על המלחמה בדת כעל תפקיד פוליטי של מפלגת הפועלים אינה אלא מליצה אנרכיסטית. ובשנת 1877

ב"אנטי-דיהרינג", תוך כדי התקיפו ללא-רחמים את הוויתורים הקלים ביותר, שמוותר דיהרינג-הפילוסוף לאידיאליזם ולדת, מגנה אנגלס בתוקף לא פחות מזה את הרעיון המהפכני-כביכול של דיהרינג להטיל איסור על הדת בחברה הסוציאליסטית. להכריז מלחמה כזאת נגד הדת - הרי זה - אומר אנגלס - , להיות ביסמרקי יותר מביסמרק עצמו, - כלומר לחזור על השטות של מלחמת ביסמרק בקלריקלים (מלחמת התרבות הידועה לשמצה, Kulturkampf , כלומר, מלחמתו של ביסמרק בשנות ה-1870 נגד מפלגת-הקתולים הגרמנית, "מפלגת-המרכז", בדרך של רדיפות-המשטרה על הקתוליציזם). במלחמה כזאת רק *חיזק* ביסמרק את הקלריקליזם הלוחם של הקתולים, רק הזיק לעניין התרבות האמיתית, כי העלה בראש את החלוקות הדתיות במקום החלוקות הפוליטיות, הטה את שימת-לבם של אי-אלה שכבות של מעמד-הפועלים ושל הדמוקרטיה מן התפקידים החיוניים של המלחמה המעמדית והמהפכנית לצד האנטי-קלריקליזם הבורגני-הכוזב והשטחי ביותר. אגב קטרוג על דיהרינג, הרוצה להיות אולטרה-מהפכני, והמבקש לחזור בצורה אחרת על אותה שטות עצמה של ביסמרק, דרש אנגלס ממפלגת הפועלים לדעת לעבוד באורח-רוח במעשה ארגונו והשכלתו של הפרולטריון, מעשה המביא לידי גוויעת הדת, ולא להיכנס לתוך הרפתקאות של מלחמה פוליטית נגד הדת. נקודת-השקפה זו נבלעה בבשרה ובדמה של הסוציאל-דמוקרטיה הגרמנית, שחיוותה את דעתה, למשל, בעד החופש לישועים, בעד התרת קיומם בגרמניה, בעד ביטול כל אמצעי מלחמה משטרתית כלפי איזו דת שהיא. "ההכרזה על הדת כעל עניין פרטי" - סעיף מפורסם זה של תוכנית ארפורט (שנת 1891), אישר את הטקטיקה הפוליטית האמורה של הסוציאל-דמוקרטיה.

טקטיקה זו כבר הספיקה להיעשות כיום לשגרה, הספיקה לחולל סילוף חדש של המרכסיזם לצד הנגדי, לצד האופורטוניזם. התחילו לפרש את ההנחה של התוכנית הארפורטית באותו מובן, שאנו, הס.ד., המפלגה שלנו, *חושבת* את הדת לעניין פרטי, שבשבילנו כס.ד., בשבילנו כמפלגה, הדת היא עניין פרטי. בלי להיכנס במישרין לפולמוס עם השקפה אופורטוניסטית זו, חשב אנגלס לנחוץ בשנות ה-1890 להופיע בתוקף נגדה לא בצורה פולמוסית, אלא בצורה חיובית. היינו: אנגלס עשה זאת בצורת הצהרה, מודגשת בכוונה, כי הסוציאל-דמוקרטיה חושבת את הדת לעניין פרטי *ביחס למדינה*, וכלל לא ביחס לעצמה, לא ביחס למרכסיזם, לא ביחס למפלגת הפועלים.

זוהי ההשתלשלות החיצונית של דברי מרכס ואנגלס בשאלת הדת. בשביל אנשים הנוהגים רשלנות במרכסיזם, בשביל אנשים שאינם יודעים או אינם רוצים לחשוב, נראית פרשת-השתלשלות זו כפקעת של סתירות ותנודות חסרות-שחר של המרכסיזם: לאמור, יש כאן איזה מין דייסה של אתיאיזם "עקבי" יחד עם "ויתורים" לדת, איזה מין התנודדות "חסרת עקרון" בין מלחמה ר-ר-רבולוציונית באלוהים ובין רצון פחדני "להסתגל" אל הפועלים הדתיים, מתוך חשש להרתיעם וכו' וכד'. בספרות של אנשי-המליצה האנרכיסטיים אפשר למצוא לא מעט קנטורים כלפי המרכסיזם ברוח זו.

אבל מי שמסוגל במידת-מה להתייחס ברצינות אל המרכסיזם, להתעמק ביסודותיו הפילוסופיים ובניסיון של הסוציאל-דמוקרטיה הבין-לאומית, יראה בנקל, כי הטקטיקה של המרכסיזם ביחס לדת היא עקבית בתכלית והיא פרי עיונם המעמיק של מרכס ואנגלס, וכי מה שדילטנטים או בורים חושבים להתנודדות אינו אלא מסקנה ישירה והכרחית מן המטריאליזם הדיאלקטי. טעות גמורה היא לחשוב ש"המתינות" המדומה של המרכסיזם ביחס לדת מתבארת על ידי מה שנקרא שיקולים "טקטיים" במובן הרצון "לא להרתיע" וכד'. להפך, הקו הפוליטי של המרכסיזם קשור גם בשאלה זו, ללא-הפרד, ביסודותיו הפילוסופיים.

המרכסיזם הנו מטריאליזם. ובאשר הוא כך הרי הוא חדור איבה ללא סייג לדת, כמטריאליזם של האנציקלופדיסטים במאה ה18- או כמטריאליזם של פוירבך. בזה אין ספק. אבל המטריאליזם הדיאלקטי של מרכס ואנגלס מפליג מן האנציקלופדיסטים ופוירבך והלאה, בנקטו את השימוש בפילוסופיה המטריאליסטית גם בתחום ההיסטוריה ובתחום מדעי החברה. עלינו להיאבק בדת. זהו האלף-בית של *כל* מטריאליזם, וממילא של המרכסיזם. אבל המרכסיזם אינו מטריאליזם שנשאר עומד באלף-בית. המרכסיזם מפליג הלאה. הוא אומר: צריך *לדעת* להיאבק בדת, ולשם כך צריך להסביר באופן *מטריאליסטי*

את מקור האמונה והדת אצל ההמונים. אסור לצמצם את המאבק בדת בהטפה אידיאולוגית-מופשטת בלבד, אסור לסכמו בהטפה כזאת; יש לערוך את המאבק הזה בקשר לפעילות הקונקרטית של התנועה המעמדית המכוונות לסילוק השורשים הסוציאליים של הדת. מפני מה מחזיקה הדת מעמד בתוך השכבות הנחשלות של הפרולטריון העירוני, בתוך השכבות הרחבות של הפרולטריון-למחצה, וכן גם בתוך המון האיכרים? מפני בערותו של העם, עונה הפרוגרסיסט הבורגני, הרדיקל או המטריאליסט הבורגני. ובכן, הלאה הדת, יחי האתיאיזם, הפצת השקפות אתיאיסטיות היא תפקידנו העיקרי. המרכסיסט אומר: לא כן הדבר. השקפה כזאת היא שטחית, הרי זו מצוות-תרבות מלומדה בורגנית וצרת-מוחין. השקפה כזאת מבארת את שורשי הדת ביאור לא עמוק, לא מטריאליסטי, אלא אידיאליסטי. בארצות הקפיטליסטיות של זמננו שורשים אלה הם בעיקר *סוציאליים*. דכדוכם הסוציאלי של המוני העמלים, חוסר-ישעם הגמור לכאורה בפני הכוחות הסמויים של הקפיטליזם, הגורם בכל יום ובכל שעה לאנשי-העבודה הפשוטים ייסורים איומים, עינויים משונים פי אלף יותר, משגורמים כל מיני המאורעות היוצאים מגדר הרגיל, כגון מלחמות, רעידות-אדמה וכו', - הנה כאן נעוץ השורש העמוק ביותר של הדת בזמננו. "הפחד ברא את האלים". הפחד מפני הכוח הסמוי של הקפיטל, שהוא סמוי לפי שאינו יכול להיות צפוי מראש על ידי המוני העם, כוח המאיים על כל צעד בחייהם של הפרולטר ושל בעל המשק הזעיר, להביא עליהם, וגם מביא עליהם את ההרס "הפתאומי", "הבלתי-צפוי", "המקרי", את הכיליון, את הפיכתם לקבצן, לחסר-כל, ליצאנית, מביא מוות ברעב, - הנה זהו *השורש* של הדת בימינו, השורש שאותו צריך המטריאליסט לשוות לנגד עיניו קודם כל ויותר מכל, אם הוא אינו רוצה להישאר מטריאליסט תלמיד הכיתה המכינה. שום ספר שבהשכלה לא יעקור את הדת מלב ההמונים הנדכאים בעבודת-הפרך הקפיטליסטית, התלויים בכוחות-ההרס הסמויים של הקפיטליזם, כל עוד לא ילמדו ההמונים האלה בעצמם להיאבק באופן מאוחד, מאורגן, מתוכנן, מתוך הכרה, נגד *השורש* הזה של הדת, נגד *שליטת הקפיטל* בכל צורותיה.

האם נובע מזה שספר-השכלה נגד הדת מזיק או מיותר? לא. נובע מזה דבר אחר לגמרי. נובע מזה, כי ההטפה האתיאיסטית של הסוציאל-דמוקרטיה צריכה להיות *כפופה* לתפקידה העיקרי: לפיתוח המלחמה המעמדית של *ההמונים* המנוצלים נגד המנצלים.

אדם שלא העמיק לחשוב ביסודות המטריאליזם הדיאלקטי, כלומר, בפילוסופיה של מרכס ואנגלס, יכול לא להבין (או לפחות לא להבין תכף ומיד) את ההנחה הזאת. הכיצד? לשעבד את ההטפה הרעיונית, הטפתן של אידיאות מסוימות, את המאבק באותו אויב התרבות והקדמה, הקיים זה אלפי שנים (כלומר את המאבק בדת), - לשעבד למלחמת המעמדות, כלומר, למאבק למען מטרות מעשיות בתחום הכלכלי והפוליטי?

טענה כזאת היא מאותן הטענות הרווחות כנגד המרכסיזם, המעידות על אי-הבנה גמורה של הדיאלקטיקה של מרכס. הסתירה, המביאה במבוכה את הטוענים טענות כאלה, היא סתירה חיה של החיים עצמם, כלומר, זוהי סתירה דיאלקטית, לא מילולית, לא בדויה. מי שבא להציב גבול מוחלט, בל-יעבר, בין הטפת האתיאיזם התיאורטית, כלומר הריסת האמונות הדתיות בקרב שכבות-פרולטריון מסוימות, ובין ההצלחה, המהלך, התנאים של המלחמה המעמדית של שכבות אלה - הרי זה חושב באורח לא-דיאלקטי, הרי זה הופך לגבול מוחלט את אשר הנו גבול נע, גבול יחסי, - הרי זה מנתק בכוח הזרוע את אשר קשור קשר הדוק במציאות החיה. ניקח דוגמה. הפרולטריון של אזור מסוים ושל ענף-תעשיה מסוים מתחלק, נניח, לחוג מתקדם של סוציאל-דמוקרטים בעלי הכרה למדי, שהם, כמובן, אתאיסטים, ולפועלים נחשלים למדי, הקשורים עדיין בכפר ובאיכרות, המאמינים באלוהים והמבקרים בכנסיה, או נתונים אפילו להשפעת-מישרין של הכומר במקום, המייסד, נאמר, התאגדות-פועלים נוצרית. נניח עוד, כי המאבק הכלכלי במקום כזה הביא לידי שביתה. מרכסיסט מחויב לשאוף בראש וראשונה להצלחת תנועת השביתה, עליו להתנגד נמרצות לחלוקת הפועלים במאבק הזה לאתאיסטים ולנוצרים. חייב הוא להילחם נמרצות נגד חלוקה כזאת. ההטפה האתאיסטית עלולה להיות בתנאים כאלה גם מיותרת וגם מזיקה - לא מנקודת הראות של השיקולים הבעל-ביתיים בדבר אי-הרתעת שכבות נחשלות, בדבר איבוד מנדט בבחירות וכד', אלא מנקודת ראות ההתקדמות האמיתית של מלחמת המעמדות, אשר בנסיבות החברה הקפיטליסטית הנוכחית תביא את הפועלים-הנוצרים אל הסוציאל-דמוקרטיה ואל האתיאיזם בדרך טובה פי אלף יותר, מאשר

על-ידי הטפה אתיאיסטית ערטילאית. מי שמטיף לאתיאיזם בשעה זו ובנסיבות אלה יביא רק *תועלת* לכומר ולכמרים, שיותר מכל נכספים הם לכך, שבמקום חלוקת הפועלים לפי השתתפותם בשביתה תבוא החלוקה לפי אמונתם באלוהים. אנרכיסט המטיף למלחמה באלוהים, ויהי מה, יסייע למעשה לכמרים ולבורגנות (כשם שלמעשה מסייעים האנרכיסטים תמיד לבורגנות). מרכסיסט צריך להיות מטריאליסט, כלומר, אויב הדת, אבל עליו להיות מטריאליסט דיאלקטי, כלומר, שמעמיד את עניין המאבק בדת לא באופן מופשט, לא על בסיס של הטפה מופשטת, תיאורטית גרידא, השווה תמיד לעצמה, אלא באופן קונקרטי, על בסיס של מלחמת-המעמדות המתנהלת *למעשה* והמחנכת את ההמונים במידה המרובה ביותר ובדרך הטובה ביותר. המרכסיסט צריך לדעת להביא בחשבון את כל הנסיבות הממשיות, למצוא תמיד את הגבול שבין האנרכיזם ובין האופורטוניזם (גבול זה הנו יחסי, מתנועע, משתנה, אבל הוא קיים), לא לשקוע לתוך ה"רבולוציונריזם" המופשט, המילולי, הנבוב-למעשה של האנרכיסט, ולא לתוך הבעל-ביתיות והאופורטוניזם של הבורגני הזעיר או של האינטליגנט הליברלי, המפחד מפני המאבק בדת, השוכח את תפקידו זה, המשלים עם האמונה באלוהים, המתנהג לא לפי האינטרסים של מלחמת המעמדות, אלא לפי חשבונון פעוט, עלוב: לא להעליב, לא להרחיק, לא להרתיע, לפי הכלל המחוכם: "חיה ותן חיים לאחרים", וכו' וכד'.

מנקודת-הראות האמורה יש לפתור את כל השאלות הבודדות, הנוגעות ביחסי הסוציאל-דמוקרטיה אל הדת. למשל, לעתים קרובות מעלים את השאלה, היכול כוהן-הדת להיות חבר המפלגה הסוציאל-דמוקרטית, וברגיל עונים על השאלה הזאת בחיוב ללא כל הסתייגויות, בהסתמכות על ניסיון המפלגות הס.ד. האירופיות. אבל ניסיון זה הנו לא רק פרי השימוש בדוקטרינה של המרכסיזם לגבי תנועת הפועלים, אלא גם פרי תנאים היסטוריים מיוחדים הקיימים במערב והנעדרים ברוסיה (להלן נדבר על התנאים האלה), כך שתשובה חיובית מוחלטת כאן לא תהיה נכונה. אי אפשר להכריז פעם אחת לתמיד ובשביל כל התנאים, כי כוהני-דת אינם יכולים להיות חברים במפלגה סוציאל-דמוקרטית, אבל אי אפשר גם לפסוק פסק אחד לתמיד בדבר כלל הפוך מזה. אם הכוהן הולך אלינו לשם עבודה פוליטית משותפת וממלא ביושר-לבב את עבודת המפלגה, בלי לטעון נגד התוכנית של המפלגה, יכולים אנו לקבל אותו לשורות הס.ד., כי הסתירה שבין רוחה ויסודותיה של התוכנית שלנו ובין האמונות הדתיות של הכוהן יכולה להישאר בתנאים כאלה רק סתירה אישית שלו, הנוגעת רק בו, ואין ארגון פוליטי יכול להעמיד למבחן את חבריו בשאלת אי קיום סתירות בין השקפותיהם ובין התוכנית של המפלגה. עם זה מובן, שמקרה כזה יוכל להיות יוצא-מן-הכלל נדיר אפילו באירופה, ואילו ברוסיה הוא כבר רחוק מן המציאות לגמרי. ולו למשל, נכנס כומר למפלגת הס.ד. והיה מתחיל לעסוק במפלגה זו בהטפה פעילה להשקפות דתיות, כתפקידו העיקרי או היחידי כמעט, הייתה המפלגה מחויבת בהחלט להוציאו מקרבה. אנו צריכים לא רק להתיר לכל הפועלים השומרים על אמונתם באלוהים את הכניסה לתוך מפלגת הס.ד. אלא גם למשכם לתוכה במשנה מרץ, אנו מתנגדים בהחלט לכל פגיעת-עלבון שהיא באמונותיהם הדתיות, אבל אנו מושכים אותם לתוך המפלגה, כדי לחנכם ברוח התוכנית שלנו, ולא כדי שייאבקו בה אקטיבית. אנו מתירים חופש דעות *בתוך* המפלגה, אבל בגבולות מסוימים הנקבעים על ידי חופש ההתאגדות: איננו מחויבים ללכת יד ביד עם אנשים המטיפים באורח אקטיבי להשקפות שרוב המפלגה דוחה אותן.

דוגמה אחרת : האם מן הראוי, בכל התנאים, לדון באותה מידה לחובה חברים במפלגת ס.ד. על הודעתם: "הסוציאליזם הוא הדת שלי" ועל הטפת השקפות מתאימות להודעה זו? לא. הסטייה מן המרכסיזם (ולפיכך גם מן הסוציאליזם) כאן אינה מוטלת בספק, אבל ערך הסטייה הזאת, משקלה הסגולי, אם אפשר לומר כך, עלולים להיות שונים בנסיבות שונות. יש אשר התעמלן או האיש המופיע לפני המון הפועלים, מדבר כך כדי להיות מובן יותר, כדי לפתוח בהרצאתו, כדי להבליט באופן ממשי יותר את השקפותיו במונחים השגורים ביותר בשביל המון בלתי-מפותח. לא כן, אם איזה סופר מתחיל להטיף ל"בניית-אלוהים" או לסוציאליזם של בניית-אלוהים (ברוחם, למשל, של לונצ'רסקי ושותפיו אצלנו). כשם שהגינוי במקרה הראשון עלול להיות עניין שבחטטנות, או אפילו הגבלה בלתי הוגנת של חופש התעמלן, של חופש פעולתו "הפדגוגית", כן הכרח הוא וחובה למפלגה לבוא בגינוי במקרה השני. ההנחה: "הסוציאליזם הוא דת", יש שהיא צורה של

מעבר מן הדת אל הסוציאליזם, ואילו בשביל אחרים הרי זה מעבר *מן* הסוציאליזם אל הדת.

נעיין עכשיו באותם התנאים, שהולידו במערב את הפירוש האופורטוניסטי לתזה "להכריז על הדת כעל עניין פרטי". ודאי, יש כאן השפעת סיבות כלליות, המחוללות בכלל את האופורטוניזם, כגון הקרבת האינטרסים היסודיים של תנועת הפועלים על מזבח רווחים בני-רגע. מפלגת הפרולטריון דורשת מאת *המדינה* להכריז על הדת כעל עניין פרטי, בלי לחשוב כלל וכלל כ"עניין פרטי" את שאלת המאבק באופיום של העם, באמונות הטפלות הדתיות וכו'. האופורטוניסטים מסלפים את הדבר ומפרשים אותו כאילו המפלגה *הסוציאל-דמוקרטית* היא *שחושבת* את הדת לעניין פרטי!

אבל מלבד הסילוף האופורטוניסטי הרגיל (שלא הוחוור כלל בוויכוחים בתוך סיעתנו-בדומה בזמן הדיונים על הצהרתנו בעניין הדת) יש עוד תנאים היסטוריים מיוחדים, שגרמו, אם אפשר להתבטא כך, לאדישות המופרזת הנוכחית של הס.ד. האירופיים בשאלת הדת. אלה הם תנאים משני סוגים. ראשית, תפקיד המאבק בדת הוא התפקיד ההיסטורי של הבורגנות המהפכנית, והדמוקרטיה הבורגנית במערב, בתקופת המהפכות *שלה* או בתקופת הסתערויותיה על הפאודליזם ושרידי ימי הביניים מילאה במידה ניכרת את התפקיד הזה (או עסקה בו). הן בצרפת והן בגרמניה יש מסורת של מלחמה בורגנית בדת, שתחילתה קדמה בהרבה לסוציאליזם (האנציקלופדיסטים, פוירבך). ואילו ברוסיה גרמו תנאי המהפכה הדמוקרטית-הבורגנית שלנו לכך, שגם תפקיד זה מוטל כמעט כולו על כתפי מעמד הפועלים. הדמוקרטיה הזעיר-בורגנית (הנרודניקית) לא עשתה אצלנו מבחינה זו יותר מדי (בניגוד למה שחושבים הקדטים אנשי המאה השחורה, זה מקרוב באו, או אנשי המאה השחורה הקדטיים מן ה"ווכי"), אלא עשתה *פחות מדי* לעומת אירופה.

מצד שני, הצליחה המסורת של המלחמה הבורגנית בדת ליצור באירופה *סילוף* בורגני מיוחד של המלחמה הזאת על ידי האנרכיזם, אשר עומד, כפי שהסבירו המרכסיסטים זה כבר ופעמים רבות, על בסיס של השקפת-העולם הבורגנית, עם כל "חמת" התנפלויותיו על הבורגנות. האנרכיסטים והבלנקיסטים בארצות הרומניות, מוסט (שהיה, דרך אגב, תלמידו של דיהרינג) ושות' בגרמניה, האנרכיסטים בשנות השמונים באוסטריה הביאו את המליצה המהפכנית במאבק עם הדת עד לידי nec plus ultra [לידי מדרגה קיצונית ביותר; מ.]. ואין פלא, שהס.ד. באירופה עכשיו מפריזים, בכפפם לצד השני את המקל שכופפו האנרכיסטים. דבר זה מובן, ובמידה מסוימת הוא הגיוני, אבל לנו הס.ד. הרוסים אין זה מן הראוי לשכוח את התנאים ההיסטוריים המיוחדים של המערב.

שנית, *אחרי* גמר המהפכות הבורגניות הלאומיות במערב, *אחרי* הנהגת חופש-הדת שם במידה מלאה פחות או יותר, גרם כבר מאבק הדמוקרטיה הבורגנית עם הסוציאליזם לדחוק מבחינה היסטורית את שאלת המאבק הדמוקרטי בדת לשורת העניינים השניים-במעלה, עד כדי כך, שהממשלות הבורגניות ניסו *במתכוון* להסיח את דעת ההמונים מן הסוציאליזם על ידי עריכת "מסע-מלחמה" quasi [כביכול; מ.]-ליברלי על הקלריקליזם. אופי כזה היה גם ל- Kulturkampf בגרמניה ולמאבקם של הרפובליקנים הבורגניים של צרפת עם הקלריקליזם. האנטי-קלריקליזם הבורגני, כאמצעי להסחת דעת ההמונים מן הסוציאליזם, - זה הדבר שקדם במערב להתפשטות "אדישותם" הנוכחית של הס.ד. למאבק בדת. ושוב, הדבר מובן והגיוני, כי לעומת האנטי-קלריקליזם הבורגני והביסמרקי צריכים היו הס.ד. להטעים דווקא כי המאבק בדת צריך להיות *כפוף* למאבק למען הסוציאליזם.

ברוסיה התנאים הם אחרים לגמרי. הפרולטריון הוא המנהיג של המהפכה הדמוקרטית-הבורגנית שלנו. מפלגתו צריכה להיות המנהיג הרעיוני במאבק עם כל שרידי ימי הביניים, ובכלל זה גם עם הדת הישנה, הרשמית ועם כל הניסיונות לחדשה או לבססה מחדש או על פי דרך חדשה וכו'. לכן, אם אנגלס תיקן ברכות יחסית את האופורטוניזם של הס.ד. הגרמניים, שהמירו את דרישת מפלגת הפועלים, כי *המדינה* תכריז על הדת כעל עניין פרטי, *בהכרזה* על הדת כעל עניין פרטי בשביל הס.ד. עצמם ובשביל המפלגה

הסוציאל-דמוקרטית, - הרי מובן, שקבלת הסילוף הגרמני הזה על ידי האופורטוניסטים הרוסיים הייתה עלולה לעורר מצד אנגלס גינוי חריף *פי מאה ויותר*.

הסיעה שלנו, שהכריזה מעל בימת הדומה, כי הדת היא אופיום לעם, פעלה נכון בהחלט ויצרה בזה תקדים, העתיד לשמש יסוד לכל ההופעות של הס.ד. הרוסיים בשאלת הדת. האם היה מן הראוי להפליג עוד יותר ולפתח את המסקנות האתיאיסטיות עוד ביתר הרחבה? אנו סבורים שלא. צפויה הייתה כאן סכנת ההפרזה של המאבק בדת מצד מפלגתו הפוליטית של הפרולטריון; דבר זה עלול היה להביא לידי מחיקת הגבול שבין המאבק הבורגני בדת לבין המאבק הסוציאליסטי בה. הדבר הראשון, שסיעת הס.ד. צריכה הייתה למלא בדומה של המאה השחורה, נתמלא בכבוד.

הדבר השני - ואולי העיקרי בשביל הס.ד. - הסברת התפקיד המעמדי של הכנסייה והכמורה בתמיכתן בממשלת המאה השחורה ובבורגנות במאבקה עם מעמד הפועלים - גם הוא נתמלא בכבוד. וודאי, בנושא זה אפשר עוד לומר הרבה מאוד, וההופעות הבאות של הס.ד. תמצאנה את אשר טעון השלמה בנאומו של הח' סורקוב, אבל בכל זאת היה נאומו מצוין, והפצתו ע"י כל הארגונים המפלגתיים היא חובתה הישירה של מפלגתנו.

הדבר השלישי - מן הראוי היה להסביר באופן מפורט ביותר את המשמעות *הנכונה* של ההנחה המסתלפת לעתים קרובות כל כך על ידי האופורטוניסטים הגרמניים: "ההכרזה על הדת כעל עניין פרטי". דבר זה לא עשה הח' סורקוב לצערנו. הדבר מצער עוד יותר, מאחר שבפעולה הקודמת של הסיעה כבר נעשתה בשאלה זו שגיאה של הח' בלואוסוב, שגיאה ש"הפרולטר" העיר עליה בשעתו. הדיונים בתוך הסיעה מראים שהוויכוח על האתיאיזם הסתיר מעיניה את שאלת ההרצאה הנכונה של הדרישה הידועה לשמצה להכריז על הדת כעל עניין פרטי. לא נטיל את אשמת השגיאה הזאת, שהיא שגיאת הסיעה כולה, על הח' סורקוב בלבד. יתר על כן. אנו מודים בפירוש, שכאן מוטלת האשמה על כל המפלגה, שלא הבהירה את השאלה הזאת כל צרכה, שלא החדירה במידה מספקת לתוך הכרתם של הס.ד. את חשיבותה של הערת אנגלס כלפי האופורטוניסטים הגרמניים. הוויכוחים בסיעה מוכיחים, כי הייתה כאן באמת אי-הבנת השאלה, ובשום אופן לא אי-רצון להתחשב בתורת מרכס, ובטוחים אנו שהשגיאה תתוקן בהופעות הבאות של הסיעה.

בדרך כלל, חוזרים אנו ואומרים, היה נאומו של הח' סורקוב מצוין, והוא צריך להיות נפוץ ע"י כל הארגונים. בדיון על הנאום הזה הוכיחה הסיעה את מילוי חובת הס.ד. שלה באמונה. יש רק לאחל, שהידיעות על הוויכוחים בתוך הסיעה תופענה לעתים קרובות יותר בעיתונות המפלגתית, כדי לקרב את הסיעה אל המפלגה, כדי לתת למפלגה להכיר יותר את העבודה הפנימית הקשה הנעשית על ידי הסיעה, כדי לקבוע אחידות רעיונית בפעילות המפלגה והסיעה.

13 (26) במאי שנת 1909